

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА РАДА

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

АРХІВ·ІСТОРІЯ СУЧАСНІСТЬ

ВИПУСК 2

ОДЕСА - 2016

УДК 930.253 : 353.2 (477.74) (062.552)
ББК 79.34 (4Укр-4Оде) 791я431
А 875

А 875 **Архів. Історія. Сучасність.** Випуск 2. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю Державного архіву Одеської області (1920-2015), Одеса, 3-4 вересня 2015 р. / Одеська обласна держадміністрація, Одеська обласна рада, Державний архів Одеської області / Ред. кол.: В. В. Левчук (голова) та ін.; Наук. ред. І. В. Сапожников, Л. Г. Білоусова; Відп. ред. С. Є. Березін; Кол. авторів. – Одеса: Бондаренко М. О., 2016. – 444 с. (Серія: «Праці Державного архіву Одеської області». – Т. XLV)

ISBN 978-617-7424-00-9

До збірки увійшли матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Архів. Історія. Сучасність», яка пройшла 3-4 вересня 2015 року в Одесі і була присвячена 95-річчю Державного архіву Одеської області.

УДК 930.253 : 353.2 (477.74) (062.552)
ББК 79.34 (4Укр-4Оде) 791я431

Редакційна колегія серії «Праці Державного архіву Одеської області»:

В. В. Левчук (голова редколегії), к.і.н. Л. Г. Білоусова (заступник голови), д.і.н. П. І. Барвінська, д.і.н. Г. В. Боряк, д.і.н. І. С. Варта, д.і.н. С. В. Віднянський, д.і.н. І. С. Гребцова, д.і.н. О. Б. Дьомін, к.ф.н. Л. В. Ковальчук, д.і.н. Л. Л. Левченко, д.і.н. І. І. Лиман, д.і.н. І. Б. Матяш, д.і.н. В. І. Мільчев, к.і.н. В. А. Савченко, д.і.н. І. В. Сапожников, к.і.н. В. В. Томазов, д.і.н. В. М. Хмарський

Редакційна колегія тому :

Наукові редактори - д.і.н. І. В. Сапожников, к.і.н. Л. Г. Білоусова,
Відповідальний редактор - С. Є. Березін

Рецензенти – д.і.н., професор, чл.-кор. НАН України С. В. Віднянський,
д.і.н., професор Д.П.Урсу

*Схвалено і затверджено до друку
Науково-методичною радою Державного архіву Одеської області
(протокол №1 від 21 червня 2016 р.)*

ISBN 978-617-7424-00-9

© Державний архів Одеської області, 2016
© Березін С. Є., оригінал-макет, 2016
© Автори статей, 2016

- ⁶⁴ ГАХО. - Ф. 191. - Оп. 1. - Д. 2. Указатель актов, зарегистрированных в крепостных книгах Херсонской губернской палаты гражданского суда. - Л. 21 об.
- ⁶⁵ Алфавитный указатель личных знакомых и друзей Семена Семеновича Пестова, о которых он упоминает в записках своих с 1786 по 1827 г. - Александрия, 1915. - С. 11.
- ⁶⁶ ДАХО. - Ф. 207. - Оп. 1. - Д. 509. Дело об увольнении протоиерея Ивана Богдановича от должности по Херсонскому духовному правлению и о назначении на его место Григория Саражиновича от 2 сентября - 3 октября 1803 г.
- ⁶⁷ ГАОО. - Ф. 37. - Оп. 3. - Д. 90. Метрическая книга Рождества Пресвятыя Богородицы (Купеческой) церкви г. Николаева за 1802 г. - Л. 83.
- ⁶⁸ ГАОО. - Ф. 37. - Оп. 2а. - Д. 233. Ведомость Соборной 3-го резервного поселенческого кавалерийского корпуса Успенской церкви города Елисаветграда за 1831 г. - Л. 4-об.-6.
- ⁶⁹ Река времен. Русский провинциальный некрополь: Картотека Н.П.Чулкова из собрания Государственного литературного музея. - М., 1996. - Кн. 4. - С. 311.
- ⁷⁰ Михаил Карпович Павловский, магистр богословия, протоиерей, настоятель Александро-Невской церкви при Ришельевском лицее Одессы.
- ⁷¹ ГАОО. - Ф. 37. - Оп. 3. - Д. 99. Метрическая книга Соборной Адмиралтейской Священномученика Григория Великия Армении церкви г. Николаева за 1804 г. - Л. 140.
- ⁷² Журнал... - С. 76-78.
- ⁷³ Общий морской список. - СПб., 1890. - Ч. IV. - С. 197-199.
- ⁷⁴ Месяцослов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1803. - СПб., б/г. - С. 129.
- ⁷⁵ ГАОО. - Ф. 37. - Оп. 3. - Д. 182. Метрическая книга Успенской (Купеческой) церкви губернского города Херсона за 1816 г. - Л. 41 об.
- ⁷⁶ ГАОО. - Ф. 1. - Оп. 220 (1804). - Д. 1 (ч. 1). Ведомость Херсонского уезда казенным и помещичьим селениям с показанием числящагося под каждым количества десятины земли. - Л. 467.

Тетяна Подкупко (Одеса, Україна)

ОСОБОВІ АРХІВНІ ФОНДИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст. В ОДЕСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ

В Одеській національній науковій бібліотеці (далі ОННБ) історично склалась система розташування одиниць зберігання, за якою найцінніші та унікальні документи особового характеру знаходяться не в архіві, а у відділі рідкісних видань і рукописів (далі ВРВР). Саме ВРВР виступає в бібліотеці науково-методичним центром з питань формування архівного фонду і, водночас, традиційно виконує функції архівної установи, що зберігає в сховищі джерела, займається питаннями наукового опрацювання, забезпечення збереження, обліку та використання документів у наукових та історико-культурних цілях ¹.

Документальний масив особових фондів ВРВР ОННБ хоча і не великий за обсягом, однак містить цікаву інформацію з різних аспектів діяльності українських діячів кінця ХІХ - початку ХХ ст. Дослідники мають можливість в джерелах з особових фондів ОННБ зібрати важливу та найрізноманітнішу інформацію про життя та діяльність окремих персоналій. Доволі різноманітний спектр документів має великий інформаційний потенціал, що дозволяє скласти повне уявлення про біографію, наукові інтереси, вподобання, громадянську чи політичну позицію, коло спілкування певної особи зазначеної доби.

Джерела, що зберігаються у ВРВР ОННБ об'єднані у 101 фонд, з них 48 - особового походження. Скласти загальне уявлення про наповнення фондів та віднайти їх шифр, яким відображене місце їх розташування у сховищі відділу, допомагає підсобна картотека. Тут відображені різні документи, рукописи, фотографії тощо. Джерела фонду мають дробовий номер, числівник позначає номер фонду, а знаменник - номер справи ².

Незамінною в роботі є хронологічна картотека рукописного фонду. Датування починається з XI ст. (найдавніше джерело, що зберігається в ОННБ), в середині розділів джерела розташовані за абеткою. Зорієнтуватись допоможе також картотека рукописів за мовами джерел. Спочатку йде розташування за абеткою мов (їх репрезентують джерела на двадцять одній мові), а в середині розділу - за абеткою певної, конкретної мови.

Наявність архівних документів обумовила складання опису згідно з принципами архівного описування з відповідними елементами: номер фонду, авторство, назву рукопису (заголовок), мову джерела, хронологічні рамки, чи є документ оригіналом або копією, формат, матеріал (папір, пергамент), документи переплетені, чи зберігаються в теці, кількість аркушів.

В архівних комплексах джерел ОННБ документи особового походження зберігаються в складі фондів і колекцій, що створені за тематичними принципами. Складання колекцій за таким принципом пояснюється усталеною формою, що має витоки з XIX ст. Умови формування колекцій обумовлюють їх зберігання та форму обліку. Тому, наприклад, фонд історії Одеси має низку матеріалів особового походження, що пов'язані з діяльністю діячів міста та краю.

Фонд 29 (Фонд Одеської «Просвіти») віддзеркалює громадську і політичну діяльність українських діячів кінця XIX початку XX ст. Зокрема є цікавими листи до Володимира Пилиовича Буряченка щодо проблем видання журналу «Основа»³. Це оригінальні документи різного формату, українською і російською мовами, датовані 1895-1916 роками.

Представлені в рукописному зібранні документи надзвичайно цікаві, узагальнення і аналіз їх дає змогу здійснити наукову реконструкцію біографії персоналії, прослідкувати її становлення як фахівця чи науковця, визначити етапи творчої діяльності, встановити специфіку і унікальність документів як джерельної бази для вивчення розвитку бібліографічної, етнографічної, літературознавчої та історичної наук в Одесі та Україні.

В рукописному фонді зберігаються джерела з колекції Платона Йосиповича Бурачкова (1815-1894) - відомого археолога, почесного члена Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей, дійсного члена майже всіх російських історико-археологічних товариств, автора широко відомих сучасникам наукових праць з археології і древностей північного Причорномор'я, які активно використовуються науковцями і сьогодні. Впродовж десятиліть він збирав рідкісні книги з історії, археології, етнографії Причорноморського краю, географії, нумізматики та ін. Колекціонував книги французькою, німецькою, англійською, грецькою, італійською мовами. В 1887 році він подарував бібліотеці свою колекцію книг - 3176 томів (1776 назв) російською, французькою, німецькою та англійською мовами⁴.

На думку фахівців, добір книг в колекції унікальний за своїм складом. Це карти, атласи, два десятки видань петровської епохи, рідкісні праці з історії та географії Південної України, серед яких: «Летопись событий в Югозападной России в XVII веке: Составил С. Величко, бывший канцелярист канцелярии войска запорожского, 1710 г.» (К., 1855), праця С. Серафимова «Историческое описание Херсонского Успенского собора» (Одеса, 1881) тощо.

Перлиною колекції П.Й.Бурачкова є рукопис «Атлас реки Днепра. Сочиненный с окуратной описи 1784-го года по имянному Ея Императорского Величества указу, от города Смоленска вниз по течению до впадения в лиман, присоединением онаго, и до Черного моря. При Адмиралтейской коллегии ея чертежной 1786 года»⁵. За цим докладним і ретельно складеним атласом можна простежити кому і в якому обсязі «велично дарувалась» Катериною II українські землі вздовж узбережжя Дніпра. Містечка, села, поселення отримували свої імена від нових господарів.

З колекції особових рукописних фондів ОННБ користувачі найчастіше замовляють фонд М.Ф.Комарова. Життю й творчості видатного українського вченого, бібліографа, критика, фольклориста, перекладача і суспільного діяча Михайла Федоровича Комарова (1844-1913) присвячена низка історичних, культурологічних, краєзнавчих праць⁶. Нещодавно вийшов каталог книжкової колекції, що зберігається в ОННБ - «Бібліотека М.Ф.Комарова: каталог колекції Одеської національної наукової бібліотеки імені М. Горького»⁷.

М.Ф.Комаров навчався в Харківському університеті, був присяжним повірником у Києві, пізніше нотаріусом в Умані й Одесі. З молодих років захоплювався збиранням різноманітного етнографічного матеріалу, особливе місце серед яких займали пісні.

Фонд М.Ф.Комарова - це родинний архів, до складу якого увійшли джерела різних типів (фотодокументи, рукописи праць, копії листів). Фонд налічує 52 справи на 1915 аркушах. Десять справ фонду становлять машинописні копії листів до М.Ф.Комарова. Цінність джерела, незважаючи на копію, а не оригінал, величезна. Це єдиний збережений примірник листів, інші копії і оригінали втрачено. З понад двохсот дописувачів до М.Комарова були такі визначні діячі української і світової історії як В. Антонович, Х. Алчевська, Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Белоусов, М. Аркас, К. Білиловський, А. Боголюбцев, Д. Багалій, О. Барвінський, С. Бердяєв, В. Олександров, В. Станіславський, В. Сембратович та ін.⁸

Загальний обсяг листів понад тисячу аркушів. Формат аркушів не стандартний (більше ніж А 4). Листи датовані 1883-1913 роками. Сьогодні листи до М.Ф.Комарова переведено на електронний носій інформації, це сприяє ширшому доступу науковців та дослідників до епістолярної спадщини видатного бібліографа.

У фондах бібліотеки зберігається частка архіву М.Ф.Комарова⁹. Це рукописи праць: М. Уманець (псевдонім М.Ф.Комарова) «Дещо з історії української літератури XIX віку (Спомини і замітки)». (К., 1874 або 1884); А. Іванов «Розмова про почуття людське. З додатками та одмінами на українську мову. Переклав М.Ф.Комаров. Книжка третя» (1875).

Цікавими є документи, зібрані самим вченим. Вони сформовані з наукових праць різних авторів за тематикою наукових інтересів М.Ф.Комарова. Книжкове зібрання Михайла Федоровича - історичні, краєзнавчі, літературні праці, отримані в дар від авторів з автографами; журнали і художні збірки відображають його захоплення. В другій половині XIX - на початку XX століття зібрання було унікальним явищем української культури. Попри те, що бібліотека не була рідкісним бібліофільським зібранням, однак, у повному обсязі відбивала царину наукових інтересів власника, його літературні смаки та мистецькі вподобання. Книги з бібліотеки М.Ф.Комарова можуть слугувати важливим джерелом у вивченні історії книговидання, бібліографії України зазначеного періоду.

Одним з поштовхів, що спонукали до створення власної ґрунтовної бібліотеки була бібліографічна праця, зокрема, над низкою покажчиків присвячених доробку визначних постатей української історії, культури, мистецтва¹⁰. Така фундаментальна робота вимагала великої, якісної і надійної бази, яка б надавала інформацію в необхідному обсязі. Книги для М.Ф.Комарова стали долею й справою всього його життя. Його бібліотеку сьогодні виокремлено в колекцію, яка зберігається у фонді ВРВР. Зараз ця збірка нараховує 1037 одиниць зберігання. Це окремі видання та витини з періодики, книги, журнали¹¹. В бібліотеці нема унікумів - це була суто робоча бібліотека. Інтереси власника зосереджувались на поточній книжковій продукції. Найбільша чисельність - це видання 1880-1910 років з друкарень Одеси, Харкова, Києва, Херсона, Чернігова, а також Львова та Чернівців¹².

На книгах є позначки: овальна печатка «Бібліотека М.Ф.Комарова», штамп «Бібліотека М.Ф.Комарова № чисельник/знаменник». На виданнях багато штампів книжкових магазинів Києва та Одеси. Історія бібліотеки Михайла Федоровича тісно пов'язана з історією української бібліотечної справи в Одесі. Книгозбірня М.Комарова була другою значною бібліотекою в місті після бібліотеки одеської «Просвіти».

Окремо треба сказати про книги з автографами. М.Комаров дуже багато книжок одержував від авторів в дарунок¹³. Відомо 105 інскриптів п'ятдесяти чотирьох діячів української культури. Серед них: В. Александров, В. Антонович, Д. Багалій, Б. Грінченко, С. Єфремов, П. Жигецький, І. Карпенко-Карий, Н. Кобринська, О. Конисський, М. Коцюбинський, А. Кримський, І. Нечуй-Левицький, О. Огоновський, В. Самійленко, М. Слабченко, М. Старицький.

М.Ф.Комарова як науковця, краєзнавця, характеризують насамперед творчі матеріали, представлені у складі фонду. Це наукові праці, публіцистичні, літературні твори, етнографічні матеріали зібрані вченим, нотатки до наукових праць, робочі матеріали, фотографії тощо.

Фонд і книжкова колекція М.Комарова може слугувати як непересічне джерело з вивчення становлення української бібліографії, з історії видавничої справи, відбиває культурне і просвітницьке життя Одеси кінця XIX - початку XX ст.

Якщо у фонді М.Ф.Комарова десятки листів згруповано в одній справі, то у фонді філолога, академіка П.С.Білярського (1819-1867), майже кожен лист від 40 кореспондентів виділено в окрему справу¹⁴.

У фонд філолога, літературознавця, професора Новоросійського університету, директора Одеської міської публічної бібліотеки М.Г.Попруженка (1866-1944) внесено лише одну справу «Різні документи і листи». В ній об'єднано документи і листи російською і французькою мовами, що датовані 1907-1909 рр., кількістю 146 аркушів.¹⁵

Цікавим є фонд 45 - фонд історика, колекціонера, громадського діяча Івана Андрійовича Линниченка (1857-1926)¹⁶. Він був заслуженим професором кафедри російської історії Новоросійського університету та Одеських вищих жіночих курсів, завідувачем археологічним музеєм при історико-філологічному факультеті Новоросійського університету. Розпочав свою викладацьку діяльність в Одесі у 1896 р. як авторитетний вчений та дослідник, доктор російської історії, спеціаліст з історії середньовічної України та історії західних слов'ян. Під час перебування в Одесі І.А.Линниченко дуже захопився краєзнавством, про що свідчать окремі листи з його особистого архіву. Він брав участь в упорядкуванні та дослідженні документів архіву канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора, у справі заснування історичного архіву в Одесі. Ініціював збирання спогадів про Рішельєвський лицей та написання його загальної історії.

Окремий інтерес становить фонд 18 - фонд автографів. Серед них є автографи українських письменників і поетів: С.О.Бердяєва, П.А.Зеленого, Д.Л.Мордовцева, А.В.Головки; вчених, зокрема відомого історика, краєзнавця А.О.Скальковського тощо¹⁷.

Інформаційний потенціал документів особового походження українських діячів ХІХ - початку ХХ ст., що зберігається у відділі рідкісних видань і рукописів ОННБ досить значний. Вони можуть виступати джерельною базою для досліджень з історії, краєзнавства, літературознавства, етнографії, біобібліографії.

¹ Подкупко Т. Музей книги Одеської державної наукової бібліотеки імені М.Горького / Відп. ред. О.Ф.Ботушанська. - Одеса, 2007. - 32 с.; Оформлення виставок українських раритетів кінця ХVІ-ХVІІ ст. в музеї книги Одеської державної наукової бібліотеки // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. - Одеса: Астропринт, 2006. - С. 220-221.

² *Наприклад*: Ф. 61/9: Рукописний фонд Одеської національної наукової бібліотеки (Ркп ОННБ). - Ф. 61. Історія України. - Од. зб. 9. Атлас реки Днепра. Сочиненный с окуратной описи 1784-го года по имянному Ея Императорского Величества указу, от города Смоленска вниз по течению до впадения в лиман, присоединением онаго, и до Черного моря. При Адмиралтейской коллегии ея чертежной 1786 года.

³ Ркп ОННБ. - Ф. 29/1. - Арк. 1.

⁴ Бельницька О.М., Василевська Е.І. Про окремі іменні архівні та книжкові колекції у фондах Одеської державної наукової бібліотеки імені М.Горького // Скарбниця культури. - Вип. 3. - Одеса, 2004. - С. 163.

⁵ Ркп ОННБ. - Ф. 61/9.

⁶ Зленко Г. Михайло Комаров і його роль в історії Одеси // Південь України. Одеса: Четвертий міжнародний конгрес українців. - Одеса, 1999. - С. 237-242; Болдирев О. Одеська Громада. - Одеса, 1994. - С. 93-124; Рябінін-Склярєвський О.О. М.Ф.Комаров як одеський культурний діяч 1888-1913 рр. // Україна. - 1929. - Кн. 38. - С. 40-49.

⁷ Бібліотека М.Ф.Комарова: каталог колекції Одеської національної наукової бібліотеки імені М.Горького / Упор. Н.А.Бродецька, Н.О.Яцул; ред. І.С.Шелестович. - Одеса: СПД Бровкін О.В., 2014. - 322 с., 12 с. іл.

⁸ Ркп ОННБ. - Ф. 28/1-10.

⁹ Ркп ОННБ. - Ф. 28/11-34.

¹⁰ Показчик нової української літератури (1798-1883 р.) / Зібрав М.Комаров. - К., 1883. - 74 с.; Комаров М. Бібліографічний показчик видань Котлярєвського творів та писань про нього. - Окр. відб. - С. 467-494 та ін.

¹¹ Подкупко Т.Л. Колекція М.Ф. Комарова як джерело праць бібліографа // Колекції пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження, розкриття. - Харків, 2003. - С. 80-85.

¹² Бібліотека М.Ф. Комарова... - 2014. - 322 с., 12 с. іл.

¹³ Книги з автографами у фондах ОДНБ імені М. Горького. Збірка М.Ф.Комарова: Каталог / Упор. Л. Арюпіна (опис книг і автографі), Г. Зленко (біографічні пояснення). - Одеса, 1996. - 43 с.

¹⁴ Ркп. ОННБ. - Ф. 49.

¹⁵ Ркп. ОННБ. - Ф. 40.

¹⁶ Ркп. ОННБ. - Ф. 45.

¹⁷ Ркп. ОННБ. - Ф. 18/1-12.